

Еда Старова Тахир (Северна Македонија)
Институт за етнологија и антропологија
Природно-математички факултет
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
е-пошта: eda@pmf.ukim.mk

БИРОКРАТСКИТЕ ИНТЕРАКЦИИ И КОЛЕКТИВНИТЕ СЕЌАВАЊА ЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКА ЈУГОСЛАВИЈА

Апстракт: Текстот на Еда Старова Тахир, пак, ги анализира скорешните посочувања на југословенскиот социјалистички здравствен систем во Северна Македонија како начини за справување со сегашниот здравствен систем, коишто истовремено ги определуваат и очекувањата во однос на здравствените политики во постсоцијалистичкиот период.

Клучни зборови: бирократија, здравствен систем, колективни сеќавања, социјалистичка Југославија, Северна Македонија

Вовед

„Но, зошто не најравивме повеќе? (...) Ке ви кажам отворено, што е поради истините причини од кои нашата земја иако веќе 30 години. Комплицирани и неверојатна бирократија која размислува зошто не може да се најрави, а не размислува зошто нешто може да се најрави. Граѓаниите страдаат. Бирократија сме сите ние и редно време е да се соочиме со што. Така функционира нашата држава... јас немам намера да ни умре друг пациент поради невозможна бирократија.“ (Димитар Ковачевски)¹

На 9 февруари 2023 година, изјавата на премиерот Димитар Ковачевски во врска со смртта на Благојче Илиевски, кој почина како резултат на компликации од хроничната болест цистична фиброза, масовно се споделуваше од страна на многубројни медиуми во државата. Смртта на Илиевски се случи во период кога граѓанското здружение Асоцијација за цистична фиброза јавно протестираше со барања да им се обезбеди современа терапија (лекот трикафта) и задоволителни болнички услови. Илиевски почина пред воопшто да започнат какви било процедури за промена, а неговата смрт предизвика реакција од владините функционери, при што се обезбеди првата набавка на лекот трикафта за 8 други лица, категоризирани

¹ „Ковачевски: Можевме да го спасиме Благојче, побарав одговорност од Сали“, А1он, објавено на 9.2.2023.

како „критични“. Според изјавата на премиерот, вината за смртта на Илиевски не лежи во долгогодишното неинтересирање на здравствените организации да дејствуваат за подобрување на болничките услови или за набавка на современа терапија, туку дека станува збор за недостатоци во условите за работа, редуцираниот кадар и пристапот до лекарствата, при што некои имаат исклучително високи цени поради патентираните права на производителите. Сепак, како една од причините за смртта е и бирократијата – поим што, иако е повеќе значаен, алудира на мачните социополитички трансформации на Македонија во последните неколку децении.

Во истражувањето на перцепциите за здравствениот систем денес и на интеракциите со него, разговорите со моите соговорници често се однесуваат на недостатоците и проблемите на здравствениот сектор. Речиси во секој разговор се присутни споредби со западните европски држави (секогаш „подобрите“), со регионалните добри примери (како што се Хрватска и Словенија), како и со здравствениот систем на социјалистичка Југославија.

(...) ја сеа ќе ти се помешам, ја сум поосџара. Значи [за] корупцијата кога збориме во здравствениот, ја од десет години одам сама на лекар. Значи во некое друго време, добро-лошо, вакво-ишакво, значи дејте од десет години сум си одела на забар, на мајичен, дечји лекар – сум одела сама. (...) не само за надвор. Јас го имам осејено и туча. Значи јас сум си била дома, одам на очно, одам на ушно, се враќам дома, мајка ми не се мисли зашто ти се кайки или зашто крајничките да ти оперирам. Значи поосејаше дека веруваш на лекарот, веруваеш на тој од таа страна... Тоа колку сака 'не важи дека тоа е бивша Југославија', тоа е не знам што – бевме мирни. Сосем друго. А јас мое дете не сум пратила сама. Нема ни да пратам. (Жена, 50 години, Скопје)²

Токму споредбите со југословенскиот здравствен систем од страна на постарите генерации (но и на помладите) го привлекоа моето внимание, особено бидејќи таквите изјави се совпаѓаа со обновениот интерес на граѓанскиот сектор, со резултатите на истражувачите на социјалистичкото културно наследство со т.н. архивски активизам (Kurtović 2018), како и со поширокиот интерес за социјалните политики и за присутноста на државата во сферата на социјалната заштита. По распаѓањето на Југославија, таа остана присутна во „замислена“ форма помеѓу населението во поранешните југословенски републики. Така, за генерациите родени во новонастанатите држави, Југославија сепак беше позната преку материјализацијата на замислената Југославија – во музиката, во ретро маркетингот и во спомените на претходните генерации што одреден дел од животот проживеале во неа (Velikonja 2014: 59). Тргувајќи од појдовната точка на бирократското создавање и потврдување на замислата за јавноста, културата и идентитетот, овој труд го испитува преосмислувањето на југословенското културно наследство низ призмата на социјалните политики, односно очекувањата на граѓаните во

² EST_2_Jan2 Transcript.

врска со одговорностите и услугите што државата треба да им ги понуди преку здравствениот сектор. Во таа смисла, во текстот се третираат колективните сеќавања за југословенските служби за здравствена и социјална заштита, како вид историско наследство.

Бирократска администрација

Јавната администрација е поим што е цврсто вкоренет во организациската поставеност и институционалната манифестација на државата во секојдневието. Администрацијата е главниот јавен простор во кој власта ги трансформира своите политики во акции и услуги и е одговорна за управувањето, организирањето и оперативното дејствување на разни институции, при што е важен политички ресурс, кој, како што покажуваат голем број истражувања, може лесно да се мобилизира во разни политички и партиски цели. Јавната администрација во Република Северна Македонија, која брои над 100 000 вработени, е клучен сектор за мобилизирање на клиентелистички односи на речиси секоја владејачка структура. Со текот на годините, а особено со масовните вработувања во јавниот сектор во периодот на транзиција, администрацијата во популарната реторика се претвори во синоним за партиско вработување на кадри, кои, заштитени од специфичната заднина на нивното вработување, се етикетираат како неспособни чинители, партиски војници. Всушност, денешната претстава за администрацијата е слична со претставата за бирократските елити во социјалистичкиот период (Archer 2019), т.н. „огуѓена структура од оние во чија полза требаше да работи“ – наречена уште и „црвена буржоазија или чиновнички апарат“ (Грајков 2016: 175). И покрај широко распространетата „културна интимност“ (Herzfeld 2005) со значењето и општествениот статус на администрацијата, државниот наратив во врска со неа е ориентиран и кон реторика за нејзината неопходност, како и за потребата за нејзина модернизација.

Според Законот за административни службеници, член 2, „административни работи се стручно-административни, нормативно-правни, извршни, статистички, административно-надзорни, плански, информатички, кадровски, материјални, финансиски, сметководствени, информативни и други работи од административна природа“³. Јавната администрација претставува комплексна бирократска структура, која функционира локално (во рамките на една институција) и пошироко (во рамките

³ Закон за административни службеници – консолидиран текст, („Службен весник на Република Македонија“ бр. 27/14, 199/14, 48/15, 154/15, 5/16, 142/16 и 11/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ број 275/2019, 14/20, 215/21 и 99/22), https://portal.mioa.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/legislation/zakon_za_administrativni_sluzhbenici_2022_konsolidiran_tekst_0.pdf

на општ јавен систем). Поаѓајќи од дефиницијата во идеална смисла, бирократијата претставува рационализиран систем во кој строго утврдени правила и позиции овозможуваат механизирани принципи на работа, кои пак се имуни на поединечни влијанија. Идеалот на бирократијата во минатото бил поврзан со поимањата за модернизацијата и рационализмот на западниот свет, според делото на Макс Вебер. Всушност, и во денешен контекст, транспарентната и ефикасната администрација/бирократија е популарна развојна цел во рамките на замислувањата на модерноста како еквивалентна со регулираност и рационалност (Herzfeld 1993: 17).

Покрај нејасната дистинкција помеѓу администрацијата и бирократијата во теоретска смисла, првиот поим е топло прифатен од страна на властите, додека вториот се одбива. Негативната конотација на поимот бирократија се забележува и во постоениот југословенски период – се употребуваат стандардни марксистички термини и концепти за опишување на југословенскиот систем на „самоуправување“, а се појавува и идентификација на бирократијата (административните работници) како нова буржоаска класа (Tomić-Koludrović, Petrić 2014: 111, 116) што се манифестирало и во антибирократската револуција. Додека администрацијата вообичаено претставува неутрален термин што ги означува оперативните процеси на институциите, терминот бирократија означува неефикасна оперативност, неуспешна администрација или премногу бавна и комплексна процедура. Пример за современата употреба на терминот наоѓаме во објавата на една од стратешките цели од Програмата на Владата за 2021 година, која гласи: „Модерна и ефикасна администрација: повеќе систем, помалку бирократија“, во која е опишана стратешката цел „за побрза услуга, подобар квалитет и еднаквост во пристапот за сите граѓани и деловни субјекти“ во јавната администрација. Ваквата цел е важна со оглед на тоа што „сите граѓани и сите деловни компании заслужуваат брзо и ефикасно задоволување на нивните потреби и барања, без непотребни процедури, документи и даватели“⁴. Во Програмата за работа на Владата за периодот 2022–2024 година се наведува дека: „Нема веќе формални, бирократски аргументи да бидат причина за непостапување и отсуство на заштита на граѓаните“⁵. Покрај различните контекстуални употреби на овие термини, насоките на идните реформи се ориентирани кон истите цели – зголемување на капацитетите на администрацијата, ефикасни, брзи и рационални процедури. Ваквите развојни цели се совпаѓаат со долгорочните процеси на модернизација и „западнизација“ на Балканскиот Регион, подразбирајќи зацврстување на бирократската држава-нација (Todorova 1997: 13). Разликата во контекстуалната употреба на термините лежи во нивната улога во социополитичките трансформации на државата, односно во јавните наративи за улогата и присутноста на државата во регулирањето на социјалните права, а како резултат на тоа и на процесите на „социјализација“.

4 Програма за работа на Владата на Република Северна Македонија за 2021 година, https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/programa_za_rabota_na_vladata_na_republika_severna_makedonija_za_2021_godina_0.pdf

5 Програма за работа на Владата на Република Северна Македонија за периодот 2022–2024 година, https://vlada.mk/sites/default/files/programa/2022-2024/programa_na_vladata_2022-2024.pdf

Бирократското создавање на идентитет

Тема на интерес во моето истражување, конкретно во овој труд, е начинот на кој административно-бирократските процеси влијаат во создавањето и потврдувањето на идентитетот, во смисла на културолошкиот и на граѓанскиот идентитет во контекст на постсоцијализмот, на Балканот и на перифериите на Европа. Антрополошката литература за бирократските системи во последните децении укажува на неопходноста бирократијата да се анализира во рамките на државата како простор за создавање на симболички и културни поимања (Gupta 2012: 43). Во таа смисла, бирократските системи не претставуваат само рационализирани механизми што постојат под стаклено своно, туку се дел од секојдневни манифестации на националистички поимања на државата и светот (Herzfeld 1993). Бирократските системи претставуваат простори и процеси во кои граѓанската припадност и граѓанството како идентификациски категории се создаваат и се повторуваат. Тие се централни места за создавање на нова личност, афективен живот, а понекогаш и радикален потенцијал (Bear, Marthur 2015: 19). Таквите системи се повеќе од збир сувопарни правила и се полни со човечки искуства и интеракции, односно претставуваат процеси во кои и преку кои индивидуите го „живеат сопствениот живот“. Особено во здравствениот сектор можат да се проследат биополитичките ефекти на бирократските процеси низ трансформациите на поимањата за одговорност и права во контекст на граѓанство и државјанство.

Во секојдневието, државата е видлива низ градската инфраструктура, регуларното извршување на комуналните услуги, како и во јавните институции преку кои ги остваруваме нашите права и обврски како граѓани: вадење извод од матичната книга на родените, обновување на документи за лична идентификација и патни исправи, посета на матичен лекар и добивање упат за дополнителни испитувања и низа други активности што се одвиваат во јавните институции. Таквите институции, и покрај тоа што им припаѓаат на различни сектори, содржат низа сличности – пропишани регулативи за начинот на работата, процедури за извршување на услугите, поделба на просторот со кој административниот работник се раздвојува од странката, правила за однесување и облекување и сл. Бирократската организација претставува еден вид државна „политичка технологија врз телото“, каде што дисциплинската природа на тие институции (чекање во ред, строго определени шалтери, правила за постапување, документација) има ефект на „самопотврдувачки формализам“ на институциите и на државата (Foucault 2004; Herzfeld 1993: 19). Многу постапки во бирократските системи немаат смисла, честопати правилата не се јасни, потребните документи не се јавно објавени, работното време не е јавно и јасно одбележано. Во реалноста, бирократските системи, покрај нивната теоретски ефикасна и рационална организација, се често арбитарни (Gupta 2012: 14) или двосмислени (Tuckett 2015; Brković 2017). Непредвидливоста на бирократските системи е присутна и во Македонија – често се слушаат искуства за „враќање од шалтер“, долги периоди на чекање, луѓе што влегуваат преку ред итн. Повторувањето на организацискиот хаос со текот на времето станува општа слика за бирократските институции, при што, наместо бирократијата да укажува

на систем организиран според одредени правила, станува синоним за неефикасен систем. Како што тврди Бурдје, „реализирајќи се преку општествени структури и во менталните структури адаптирани на нив, институцијата не наведува да заборавиме дека произлегува од долга низа институциски дејства и така наликува на природна“ (Bourdieu 1994: 4), па така бирократијата е неефикасна не поради непочитувањето на правилата, присутноста на „култура на правење услуги“, непотизам и корупција, или пак недоволен број на капацитети, туку поради тоа што бирократијата по својата „природа“ е таква. „Државата“ како покровител на овие институции и активности се оценува позитивно кога се грижи за граѓаните и им го олеснува животот – или пак се критикува кога наметнува нелогични правила, неефикасни системи или нееднаквости. Токму постојната усвоена претстава за социјалната држава како модел на „нормална држава“ е дел од историското или (ако може да се каже) културното наследство на социјализмот во Македонија.

Пробивање низ бирократиите

Административните (бирократски) процеси се дел од вообичаеното искуство во речиси сите јавни институции. Позната е сликата како луѓе во редици чекаат пред шалтери (од кои половина се празни и затворени со знак „Шалтерот не работи“), при што е неизвесно времето на чекање, па препраќање од еден шалтер на друг, пребројување голем број потребни документи и одвреме-навреме појава на човек што замолува да го пуштат преку ред за „само да праша“ нешто. Секој доживеал како „странка“ да биде вратен назад бидејќи му недостасува одреден документ, или, пак, поради тоа што очекуваниот документ сè уште не е подготвен во дадениот рок. Анегдотите за бирократските ноќни мори се чести помеѓу населението.

*(...) мене лично, иако не сум била свесна дека носам, го носам
шој грч или шој концепции во глава дека институциите не работат
добро. Сум била многу, многу позитивно изненадена кога сè проишло
одлично(...)* (Жена, 30 години, Скопје)⁶

Ризикот за неуспех во административните походи доведува до опшгораспространетото чувство на „паника и политичко прогонување“, неодредено чувство на страв од незавршена работа, односно залудно изгубено време (Navarro-Yashin 2007: 83)⁷. Како резултат на тоа, луѓето често ги преземаат работите во свои раце, наоѓајќи начини да се осигурат дека нивниот административен поход ќе биде успешен, преку неформално „истражување“ и анкетирање на претходни искуства (помеѓу познајници, на социјални медиуми и сл.), или, пак, преку наоѓање

6 EST_16_Feb8.

7 Употребата на терминот кај Наваро-Јашин се однесува на општата паника присутна помеѓу турско-кипарската иселеничка заедница во Велика Британија, односно на стравот поврзан со британските имиграциски служби, додека пак кај Арчага се однесува на стравот од локалната полиција присутен помеѓу радикалните баскиски активисти.

„врски“ – поврзаност со личност одвнатре што ќе се погрижи да се заврши процесот. Употребувајќи термин на Едмунд Лич, Брковиќ ги дефинира врските како метафорични односи, при што преку општествените односи имплицитно се изразуваат и одредени очекувања (Brković 2017: 7). Врските претставуваат еден вид целисходна социјализација (sociality with a purpose), тие се дел од „светот“ (svijet) на одредена личност (ibid.). За решавање на некаков комплициран административен проблем, луѓето бараат познајник во дадената институција, започнувајќи еден вид колективна ментална задача – „кого имаме таму?“. Друг пример на „обезбедување“ сигурна комуникација е дарувањето, фамозното дарување како стандардна (па и стереотипна) практика во поранешните социјалистички земји. Во текот на минатата година, една студентка од Словенија што престојуваше во Македонија ми раскажа дека успеала да отиде на стоматолог по претходна подготовка од страна на нејзина познајничка да купи 200 грама кафе и да им однесе. Студентката смеејќи се раскажуваше како вработените при приемот биле позитивно изненадени и ја пофалиле за нејзината учтивост, а понатаму сè се одвило „како што треба“.

Врските, дарувањето и другите недоволени практики се дејства што низ годините на различни начини се истражувале, се интерпретирале и се употребувале во разни наративи за социјалистичките секојдневија, потоа се нуделе како објаснување на транзициските контексти, а и како алиби за денешните развојни пречки во земјите што произлегоа од поранешниот Источен блок. По распаѓањето на социјалистичките политички структури кон крајот 1980-тите и почетокот на 1990-тите години, сеопфатноста на корупцијата во речиси сите сфери на општественото живеење се интерпретирала како несакана последица (може да се нарече и „интергенерациска траума“) настаната како форма на справување со тешкотиите во времето на социјалистичкото живеење. Важноста на познанствата, врските и на општествените кругови е несомнено еден од важните аспекти на културите на живеење на Балканот, кои биле тема на истражувачки интерес кај многу истражувачи порано, но, исто така, се дел и од стереотипното „ориентализирање“ на регионот. И покрај тоа што некои автори, како Марија Тодорова, со децении се обидуваат да ги преиспитаат или директно да ги демистификуваат ваквите објаснувања за случувањата на Балканот, всушност, широко распространетите пристапи во развојните политики во Македонија и регионот ги потврдуваат тие објаснувања. Неформалноста во државните системи – честата употреба на лични контакти или друг вид општествен капитал – формално се третира како проблем – патологија на институциите на Балканот. Чарна Брковиќ дава краток преглед на начинот на којшто вообичаено се толкува феноменот на „правење услуги“ во Источна Европа: културолошки, системски или морален. Културолошката перспектива претставува есенцијалистичко толкување на распространетоста на услугите како дел од менталитетот или „културата“, додека пак системската ги толкува услугите како одговор, односно резултат на дисфункционален систем и демократија. Третиот вид толкувања ги анализираат услугите низ призмата на моралноста – односно таквите толкувања тврдат дека услугите се начин на кој личноста се гради во морална личност во смисла на можност да се одбере каков човек да се биде (Brković 2017: 58). Во секој

случај, јавните наративи поврзани со „културата на правење услуги“ се врамени во симплицистичките модели на рационализирана администрациска организација.

Без разлика на потеклото на распространетата „економија на правење услуги“, забележително е чувството на немање избор, односно стравот од несакани последици. За соговорниците на Брковиќ, употребата на услуга не е преферираниот начин на завршување на работите – услугите се осудуваат, но истовремено и се користат (ibid.). Во текот на моето истражување, речиси секоја личност на која ѝ ја претставив мојата тема на истражување имаше слична реакција – „имаш многу за пишување!“, „тоа е лесно, еве јас ќе ти раскажам за бирократија“. Да се зборува за бирократија во Македонија е истовремено многу лесно, но и тешко. Самиот поим буди реакции на револт и како каписла ги поттикнува луѓето да раскажуваат. Од друга страна, пак, со употреба на терминот бирократија, наместо администрација, се посочува кон неефикасноста и неуспешноста на јавните институции, а како таков терминот станува еден вид предизвикувачки поим, кој има и силна политичка конотација. Зборувањето за искуствата со бирократијата може да доведе до раскажување на недозволеното, односно на начините на кои се избегнува бирократијата – понудените услуги, корупцијата. Со други зборови, може да ги доведе соговорниците до признавање дека го прават тоа што го осудуваат.

„Југоносталгијата“ и културниот идентитет

Во здравствените системи, секое административно дејство е поврзано, на некаков начин, со одржувањето на здравјето на индивидуално и колективно ниво. Доколку се смета дека во секоја бирократска организација сите правила и дејства се наменети за поефикасно организирање на работата, тогаш бирократската организација на здравствените системи е директно поврзана со начинот на кој треба да се реализира здравствената нега и да се одржува здравјето. Здравствениот систем во Македонија е наследник на југословенскиот здравствен систем, кој се базирал на принципите на универзален и бесплатен пристап до здравствените услуги (Lazarevik et al. 2012: 176), втемелен „врз препоставката дека здравјето е општествена обврска и дека здравството како систем мора општествено да биде организирано“ (Саркањац 2008: 20). По распаѓањето на СФРЈ, во првата деценија на постсоцијалистичкиот развојот на Македонија, фокусот бил ставен на превенирање на целосен колапс на системот, како и одржување на главните принципи на стариот систем со поддршка од хуманитарна помош и кредит од Светската банка (Lazarevik et al. 2012: 177).

Во современи услови, македонското здравство, по транзицијата од поширокиот југословенски систем и делумната приватизација под влијание на неолибералните реформи во 2000-тите години, е двостепен систем, кој вклучува јавен и приватен сектор. Покрај тоа што новиот систем, теоретски, претставува интегрирање на јавните и на приватните даватели на здравствени услуги, за разлика од современиот и ефикасниот приватен систем, јавниот здравствен систем се карактеризира со лоша инфраструктура, неефикасна организација, ограничени

капацитети и општа перцепција кај јавноста дека нуди понизок квалитет на здравствени услуги (Lazarevik et al. 2012: 181; Milevska Kostova et al. 2017).

Во однос на тоа дека ако сакаш да добиеш гаранција за квалитет или треба да дадеш мито ако тоа е во државна здравствена институција или да не ти даваш тие пари и да одиш во приватно. Во суштина повеќето, во мојот круг на луѓе заради тоа што се тоа млади брачни парови, имаат деца, користат здравствени услуги дали заради пораѓај дали за педијатрија... значи сè што е поврзано со здравство со грижа на деца, а девеес тосто од нив избираат да одат во приватни здравствени установи, приватни клиници и, кога ќе ти правам што, ми викаат истите пари ќе ти даваш на државно, ама вака барем ти давам легално и немам чувство да не знам колку треба да дадам или да ми биде побарано или да давам под рака или да се сивавам во незгодна ситуација. (Жена, 30 години, Скопје)⁸

Историското наследство за добар здравствен систем од социјалистичкиот период е дел од граѓанската замисла за добра практика. Во Македонија не се прават споредби помеѓу добри и лоши здравствени системи само со примери од други држави или од Западот, туку најчесто со здравствениот систем од минатото. Социјалистичкиот здравствен систем станува дел од колективните сеќавања на идеализирана, богата и моќна држава. Во периодот на политичката и економската транзиција, граѓаните ги зачувале преттранзициските модели и замисли за југословенската социјална држава и нејзиниот здравствен систем, кои во современоста ги рефлектираат во очекувањата од современата држава. Социјалистичките концепти на јавната сфера каде што луѓето се морално поврзани со државата преку нивните права (Verdery 1996: 63) се споредуваат со новите претстави за „јавното“ – јавните институции што ја претставуваат државата и преку кои се одржува силно чувството за сопствените права и очекувања на граѓанинот од јавниот сектор. Овој трансфер ја потврдува поентата на Вердери и Буравој за „употребата на веќе познати форми, иако на нов начин и за други цели“ (Bugawoy, Verdery 1999: 2) во однос на замислата на социјалната држава. Во оваа смисла, важно е да се избегнува есенцијализацијата на постсоцијалистичката држава преку тврдењето за некаков социјалистички менталитет (Prca 2007: 32–33), особено таков каков што се употребува за објаснување на неуспехите на транзицијата и растот на коруптивните практики и бирократизацијата, или, пак, поедноставените објаснувања за комунистичкото создавање на регионот (Тисен 2010: 17). Во таа смисла, преку разгледување на различните постсоцијалистички наследства и интерпретации на Балканот и пошироко, јасно е дека зборувањето за социјализмот не може да претставува генерализирачка интерпретативна рамка, или, пак, романтизирана носталгија за минатото (Kurtović, Sargsyan 2019: 6).

Станува збор за т.н. „бирократско менаџирање на идентитетот“ (Herzfeld 1993: 3) и за симболичната претстава на државата преку јавни културни практики

8 EST_16_Feb8 Transcription.

(Gupta 1995: 377). Државата има моќ да создава и да налага категории на размислување што понатаму спонтано ги пренесуваме во општествениот свет – вклучувајќи ја и државата (Bourdieu 1994: 1). Ваквите т.н. педагошки практики на државата, во кои јавните политики, правните структури и бирократските правила на државата го дефинираат секојдневниот живот, влијаат во афективното градење на граѓанскиот, а и на културниот идентитет (Muehlebach 2012). Андреа Милебах го разгледува моделот на етичкото граѓанство (citizenship) што се појавува во современа Италија – нарекувајќи го морален неолиберализам – токму низ призмата на нови морални структури, мислења за граѓанските права и одговорности и замисли за човечките слободи (Muehlebach 2012: 17). Во овие форми на морален неолиберализам, историските наследства на католицизмот и социјализмот им нудат на граѓаните поимни категории (т.н. културен материјал) со кои можат да ги прифатат паралелните процеси на неолиберализација (Muehlebach 2012: 9). Куртовиќ и Саргсјан се надоврзуваат на поимањето на „остатоците“ на Рејмонд Вилијамс, категорија што ни овозможува да ја разгледаме, но и да се справиме со сегашноста преку когнитивни остатоци од минатото, манифестација на селективна традиција (Kurtović, Sargsyan 2019: 7-8).

Замислите и колективните сеќавања за Југославија се разликуваат во различни предели и помеѓу различни категории луѓе – а особено по распаѓањето на федерацијата се јавуваат силни националистички наративи, кои имаат за цел да го засилат чувството на посебност и легитимност на новонастанатите држави. Од друга страна, југоносталгијата е феномен што може да се забележи уште од распаѓањето, иако низ годините нејзините експреси и значења се менуваат, особено кон позитивно поради долготрајните и тешки транзиции на новите држави (Simeunović Vajić 2012: 134). Распаѓањето на Југославија отвори простор за имплементирање на неолиберални политики во транзицијата во капиталистички систем, како и за силен етнонационализам (Великоња 2022: 58). Не може да се каже дека југоносталгијата се манифестира поради некакво чувство на припадност кон југословенска нација, туку многу повеќе поради заедничкиот културен идентитет на жителите без разлика на националните и религиските разлики (Simeunović Vajić 2012: 134). Во таквиот простор на забрзани реформи и исчекувања за конечно приклучување кон западните модерни и богати држави – недостижноста на тие ефекти резултира во споредување со тоа што е познато – минатото. Како што опишува Стеф Јансен во неговото етнографско истражување за Сараево, жителите постојано посакуваат „нормален“ живот – додека пак таа нормалност ја лоцираат во нивните претходни животи во рамките на Југославија (Jansen 2015). Скромноста, како и постоењето на репер за споредба, го легитимира барањето на жителите – потребата за стабилна држава, која за нив е видлива и која ги гледа граѓаните (Jansen 2015: 9). Митја Великоња, исто така, ја нагласува носталгијата што е присутна помеѓу луѓето за „изгубениот социјалистички рај“ во најразлични форми (Великоња 2022: 63). Слично, Тисен ја лоцира југоносталгијата во перцепциите на Југославија како поблиска до Европа отколку што била Македонија во периодот на нејзиното истражување, при што на југословенското минато се гледало како на идеална иднина (Тисен 2010: 68).

Реалната ситуација во Југославија – особено манифестацијата на државата токму во јавниот сектор – не може лесно и еднострано да се резимира. Како социјална држава, системот за социјална заштита во Југославија бил на високо ниво. Покрај тоа што била социјалистичка држава, таа се разликувала од останатите социјалистички држави по залагањето и нивото на остварување на човековите права (Dimitrijević 2009: 109). Иако, говорејќи за тие права, може да се тврди дека не станувало збор за заштита на правата, туку повеќе за покажување „великодушност“ на властите (во смисла на тоа дека овие права брзо би можеле да се ограничат) (Dimitrijević 2009: 109), сепак во секојдневниот живот многу луѓе уживале слободи и привилегии што радикално се промениле по распаѓањето. Илка Тисен, во „Чекајќи ја Македонија“, започнува со опис на ситуацијата во периодот на осамостојувањето на Македонија, при што сликата што ја опишува е слична со онаа на Јансен за Сараево и Босна и Херцеговина: „(...) чекање за Македонија, чекање нивната земја да дојде, да биде“ (Тисен 2010: 20). Во пренесените разговори од нејзините соговорници се забележуваат честите споредби со поранешниот југословенски систем (нивниот југословенски идентитет), како и размислувања за иднината, која пак е цврсто лоцирана во ЕУ (Тисен 2010). Социјалистичката чувствителност (socialist sensibility), односно наследството од социјалистичка Југославија, е од голема важност за себевреднувањето и идентификувањето на граѓаните со социјалдемократските модели на Европа (Тисен 2010: 49), а населението во европската иднина гледа надомест на она што го изгубило од Југославија (Тисен 2010: 56).

Граѓанство – права и обврски

Надоврзувајќи се на Тисен, а во светлината на обновениот интерес кон југословенската утопија како критика на дистописката сегашност, се поставува прашањето – што навистина имаме изгубено од времето на Југославија, а уште повеќе, што имаме задржано. Колку е нашето секојдневие денес формирано од навиките, претставите и очекувањата изградени во социјалистичкото минато? Од каде потекнува недовербата во административните системи, односно паниката од бирократијата, и што ја одржува и потхранува културата на нудење услуги?

Во неговото истражување, Јансен забележува дека неговите соговорници честопати не прават разлика помеѓу државотворност (statecraft) и државност (statehood). Додека државност претставува она што државата е и би требало да биде – нејзиното суверено постоење, државотворноста се состои од политиките на државата – она што државата го прави или тврди дека го прави (Jansen 2015: 12). Прашањата за начинот и способноста на државата да организира одредени видови заштита се претвораат во прашања за самото право на постоење и легитимноста на власта. Улогата на власта како покровител на социјалната заштита несомнено е една од главните теми на интерес во истражувањата што се однесуваат на неолибералните трансформации. Прашањето за тоа кој треба да се грижи е тесно поврзано со политичкото уредување на државата. Југословенската социјална држава била патерналистички претставена преку јавните наративи како главен покровител

и згрижувач на граѓаните. Татковината се грижела за луѓето – им обезбедувала работа, здравствена заштита, како и (вообичаено споделено од постари генерации како доказ за несомнената искрена грижа налик на родителска) редовен одмор. Ваквите претстави за државата особено им служат на новите политички структури во поранешниот југословенски простор за оправдување на новите неолиберални мерки за штедење – преку упатување на „застарените комунистички закони“ или на комунистичкиот менталитет (Vasiljević 2020: 9). Од друга перспектива, за возврат на државната солидарност, граѓаните на Југославија доброволно учествувале во работни акции, несебично се посветувале на колективното добро учествувајќи во доброволни акции за изградба на патишта, здравствени акции за подобрување на условите во руралните средини и колективно се грижеле за јавното добро. Ваквите наративи за југословенското граѓанство, налик на Хобсовиот „општествен договор“, биле градени од страна на властите и државните институции, а понатаму, во некаква форма, се задржале во колективните сеќавања за Југославија. Покрај тоа, ваквите наративи, освен носталгични сентименти, содржат и т.н. компаративна моќ (Kurtović 2018), односно критички потенцијал за сегашноста во која се идентификува недостижноста на граѓанските очекувања. Така, другата перспектива на реториките за штетниот „социјалистички“ менталитет е всушност оправдана реакција кон државниот неуспех.

Значи само тоа општество ќе прави тебе да бидеш и покорувателен и да даваш мито и да бараш врски. Еве ако веќе не ти ги овозможило основните услови да функционираш.⁹

Пристапувајќи кон „граѓанските агенди“ (Vasiljević 2020) низ призма на солидарноста, во денешните југоносталгични критики се укажува на недостиг на солидарност од државата, односно еднострано очекување на придонес од страна на граѓаните кон неа, но без возврат. „Морална ерозија направена... од осамостојувањето“ е описот на една соговорничка во таа смисла. Обновениот интерес кон југословенските социјални политики всушност укажува на „денешно копнење за граѓанска слобода на дејност (agency)“ (Vasiljević 2020: 13), односно на перцепцијата дека граѓанинот има моќ и слобода да дејствува и да го менува своето општество. Во светлината на огромната распространетост на „економијата на услуги“ и перцепции за банален и нефункционален систем, дискурсот за корупција и корупција под принуда станува особено важен. Како резултат на неопходноста од користење услуги, од неформално пробивање, од „снаоѓање“ во системот, се создава простор за замислување на идеалното минато во кое државата можеби имала право да бара нешто за возврат на тоа што го давала. Самата реакција и интервенција во јавниот простор мора да има „оправдување во општествена смисла и да има значење во историска смисла“ (Greenberg 2014: 7). За постсоцијалистичките граѓани, токму категоријата на југословенската грижлива држава е позната и употреблива.

9 EST_19_Feb17.

Заклучок

Навлегувајќи во комплексниот однос помеѓу југоносталгијата и перцепцијата на државата, целта на овој труд е да се анализира начинот на кој историското наследство и колективните сеќавања за југословенската социјална држава влијаат врз создавањето на граѓанските очекувања од државата во постсоцијалистичкиот период. Додека југоносталгијата била присутна и видлива во различни сфери и форми веднаш по распаѓот на федерацијата, нејзините значења и манифестации континуирано се менуваат, односно подлежат на тековните предизвици и промени во регионот. Во поглед на бирократската инфраструктура, на јавната администрација како допирна точка помеѓу човекот и државата, југоносталгијата се манифестира во форма на идеална замисла на ефикасни и праведни институции, како одраз на очекувана дијалектичка државно-граѓанска солидарност. Всушност, југоносталгијата е само еден од начините на искажување на незадоволството, преку кој, со познати концептуални категории наследени од социјалистичките јавни наративи, се идентификуваат и се изразуваат перципираните државни неуспеси. Ваквите категории ги создаваат популарните реторички за „економијата на услуги“, корупцијата и слабите институции во однос на очекувањата од државата, истовремено лоцирајќи го локалното население во категоријата на „југословенскиот Друг“ (Velikonja 2014) – односно во рамките на потенцијалот на идеалното минато на југословенскиот систем.

Литература

Великоња, М. 2022. Постсоцијалистички политички графити на Балканот и во Централна Европа. Скопје: Македонско студентско етнологско друштво.

Закон за административни службеници – консолидиран текст, („Службен весник на Република Македонија“ бр. 27/14, 199/14, 48/15, 154/15, 5/16, 142/16 и 11/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ број 275/2019, 14/20, 215/21 и 99/22), https://portal.mioa.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/legislation/zakon_za_administrativni_sluzhbenici_2022- konsolidiran_tekst_0.pdf

Програма за работа на Владата на Република Северна Македонија за 2021 година, https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/programa_za_rabota_na_vladata_na_republika_severna_makedonija_za_2021_godina_0.pdf

Програма за работа на Владата на Република Северна Македонија за периодот 2022–2024 година, https://vlada.mk/sites/default/files/programa/2022-2024/programa_na_vladata_2022-2024.pdf

Саркаџац, Б. 2008. Јавно здравје и здравствена реформа: политички и социолошки перспективи. Филозофски факултет: Институт за здравје и општество.

Тисен, И. 2010. Чекајќи ја Македонија: Идентитет во свет кој се менува. Табахон.

Трајков, П. 2016. „Теории за бирократијата на Макс Вебер и современиот општествен систем“. Зошто идеологијата е важна: Есеи за национализам, политички идеологии и бирократија, ур. Стрaшко Стојановски. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“, 159–180.

Фуко, М. 2004. Надзор и казна: раѓањето на затворот, Слово.

Archer, R. 2019. ““Antibureaucratism” as a Yugoslav Phenomenon: The View from Northwest Croatia” *Nationalities Papers*, 47: 4, 562–580 doi:10.1017/nps.2018.40

Bear, L., Mathur, N. 2015. „Introduction: Remaking the Public Good: A New Anthropology of Bureaucracy“. *The Cambridge Journal of Anthropology* 33(1), 18–34. doi:10.3167/ca.2015.330103

Bourdieu, P. 1994. „Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field“. *Sociological Theory* 12(1), 1–18. <https://doi.org/10.2307/202032>

Brković, C. 2017. *Managing Ambiguity: How Clientelism, Citizenship, and Power Shape Personhood in Bosnia and Herzegovina*. Berghahn Books.

Burawoy, M., Verdery, K. 1999. *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Rowman & Littlefield.

Dimitrijević, V. 2009. „Od pijanca i plotа do devete rupe na svirali“. *Zid je mrtav, živeli zidovi!* Ur. Ivan Čolović. Biblioteka XX vek, 107–126.

Greenberg, J. 2014. *After the Revolution: Youth, Democracy, and the Politics of Disappointment in Serbia*. Stanford University Press.

Gupta, A. 1995. „Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics, and the Imagined State“. *American Ethnologist* 22(2), 375–402. doi:10.1525/ae.1995.22.2.02a00090

Gupta, A. 2012. *Red Tape: Bureaucracy, Structural Violence and Poverty in India*. Duke University Press.

Herzfeld, M. 1993. *The social production of indifference : exploring the symbolic roots of Western bureaucracy*. University of Chicago Press.

Herzfeld, M. 2005. *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State* (2nd ed.). Routledge.

Jansen, S. 2015. *Yearnings in the Meantime: Normal Lives and the State in a Sarajevo Apartment Complex*. Berghahn Books.

Kurtović, L. 2018. „An archive to build a future: The recovery and rediscovery of the history of socialist associations in contemporary Bosnia-Herzegovina“. *History and Anthropology* 30(2), 1–27. doi:10.1080/02757206.2018.1532893

Kurtović, L., Sargsyan, N. 2019. „After Utopia: Leftist imaginaries and activist politics in the postsocialist world“. *History and Anthropology* 30(1), 1–19. DOI: 10.1080/02757206.2018.1530669

Lazarevik, V., Donev, D., Gudeva Nikovska, D., Kasapinov, B. 2012. „Three periods of health system reforms in the Republic of Macedonia (1991–2011). Прилози XXXIII(2),175–189. PMID: 23425880.

Milevska Kostova N, Chichevalieva S, Ponce NA, van Ginneken E, Winkelmann J. 2017. “The former Yugoslav Republic of Macedonia: Health system review.” *Health Systems in Transition*, 19(3):1–160.

Muehlebach, A. 2012. *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*. University of Chicago Press.

Navaro-Yashin, Y. 2007. „Make-believe papers, legal forms and the counterfeit“. *Anthropological Theory* 7(1), 79–98. doi:10.1177/1463499607074294

Prica, I. 2007. „Problem interpretacije tranzicije iz 'nerealnog socijalizma““. *Antropologija postsocijalizma: zbornik radova*, ed. Vladimir Ribić. Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 24–50.

Simeunović Bajić, N. 2012. „Jugonostalgija kao istraživački koncept istorije komuniciranja: moguće perspektive istraživanja“. *Етноантрополошки проблеми* 7(1). Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 127–141.

- Todorova, M. 1997. *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.
- Tomić-Koludrović, I., Petrić, M. (2014). „Class in Yugoslav Socialism and in the Post-Yugoslav Societies: Toward a Bourdieuan Repositioning of the Issue (Part 1)“. *Revija za sociologiju* 44(2). Zagreb: Filozofski fakultet, 107–137.
- Tuckett, A. 2015. „Strategies of Navigation: Migrants' Everyday Encounters with Italian Immigration Bureaucracy“. *The Cambridge Journal of Anthropology* 33(1), 113–128. doi:10.3167/ca.2015.330109
- Vasiljević, J. (2020). „Solidarity Reasoning and Citizenship Agendas: From Socialist Yugoslavia to Neoliberal Serbia“. *East European Politics and Societies: And Cultures*. doi:10.1177/0888325420923023
- Velikonja, M. 2014. „New Yugoslavism in Contemporary Popular Music in Slovenia“. *Post-Yugoslavia: New Cultural and Political Perspectives*, ed. Abazović, D., Velikonja, M. Palgrave Macmillan, 57–95.
- Verdery, K. 1996. *What was socialism, and what comes next?* Princeton University Press.